

KS. JAROSŁAW R. MARCZEWSKI – LUBLIN

[Recenzja]: *The Impact of the European Reformation: Princes, Clergy and People* [Wpływ europejskiej reformacji: książęta, duchowieństwo, lud], red. B. Heal, O. P. Grell, Ashgate Publishing Group, Aldershot 2008, ss. 305.

W najstarszym w Szkocji uniwersytecie założonym w miejscowości St Andrews działa od 1993 r. Instytut Studiów nad Reformacją (*Reformation Studies Institute*). Kontynuuje on tradycję sięgającą związanych z uniwersytetem znanych postaci szkockiego życia religijnego w XVI stuleciu jak John Knox i Andrew Melvill. Pracownicy i studenci tegoż instytutu tworzą pokaźne środowisko naukowe zaangażowane we współpracę z podobnymi ośrodkami w Niemczech, Szwajcarii i Stanach Zjednoczonych. Przykładem ich dynamizmu badawczego jest niemal 80 pozycji książkowych opublikowanych w ramach serii *St Andrews Studies in Reformation History*, którą zapoczątkowano w 1995 r. Dotychczas wydane prace ukazały się, z jednym wyjątkiem, nakładem wydawnictwa *Ashgate Publishing Group*, koncentrującego się na publikowaniu opracowań naukowych i wiodącego w tym zakresie na rynku międzynarodowym. W lipcu 2008 r., jako kolejne dzieło ze wspomnianej serii, trafiła do rąk czytelników książka będąca pokłosiem czterech jednodniowych sympozjów, które Instytut Studiów nad Reformacją zorganizował wraz z Zespołem Badań nad Renesansem i Dobą Wczesnonożytną (*Renaissance and Early Modern Research Group*) z brytyjskiego Open University. Były to konferencje zatytułowane zbiorczo: *The European Reformation: Event or Process? (Europejska reformacja: wydarzenie czy proces?)*. Pierwsza z nich *The Reformation and science and medicine (Reformacja, nauki ścisłe i medycyna)* odbyła się w Milton Keynes w październiku 2004 r. Kolejna *High and Popular Culture in the Reformation (Kultura wysoka i kultura ludowa w dobie reformacji)* miała miejsce w St Andrews w maju 2005 r. Następna *Rulers and Ruled (Rządzący i rządzani)* została zorganizowana we wrześniu 2005 r. w Cambridge. Ostatnia zaś *The Church and the Clergy (Kościół i duchowieństwo)* odbyła się w maju 2006 r., ponownie w St Andrews. Przepracowane materiały znalazły się we wspomnianym wydawnictwie, które nie jest wszakże zwykłą publikacją przedstawionych uprzednio referatów. Całość została bowiem ujęta w klucz zaplanowany przez redaktorów, którymi są Bridget M. Heal i Ole P. Grell, piastujący funkcje dyrektorów, odpowiednio w Instytucie Studiów nad Reformacją oraz w Zespole

Badań nad Renesansem i Dobą Wczesnonowożytną. O ile dr Heal jest młodym naukowcem, koncentrującym się w swych badaniach głównie na problematyce XV- i XVI-wiecznych zagadnień związanych z historią Niemiec, ze szczególnym uwzględnieniem kultu maryjnego wśród katolików i protestantów, to dr Grell zdolał osiągnąć w ciągu długich lat pracy badawczej istotną pozycję w kręgu uczonych zajmujących się problematyką reformacji, zwłaszcza jej rozwojem w Europie północnej. Co prawda w ostatnich latach ze szczególnym zainteresowaniem zwrócił się w kierunku zagadnień związanych z historią medycyny i opieki medycznej w XVI i XVII stuleciu i jest przewodniczącym komitetu wydawniczego serii *History of Medicine in Context*, to jednak trwale miejsce w anglojęzycznej historiografii osiągnął jako uczestnik naukowej dyskusji na temat historii tolerancji religijnej. Przyczynił się w niej zwłaszcza do rozwoju zaawansowanych badań szczegółowych, zawężonych chronologicznie bądź geograficznie i odnoszących się do wybranych aspektów życia społecznego.

Towarzyszące brytyjskim i amerykańskim badaczom przekonanie o stałym postępie ludzkości w kierunku pełnej tolerancji religijnej, w którym to procesie pierwszorzędne znaczenie miała reformacja protestancka pozostawało na gruncie języka angielskiego dogmatem naukowym niemal do połowy XX w. Przełamanie tego stereotypu dokonało się w wyniku wykazania błędnych założeń metodologicznych takiej koncepcji, a następnie przedstawienia szczegółowej argumentacji na rzecz tezy o braku ciągłości w dziejach tolerancji religijnej oraz co najmniej podobnej skali przemocy i nietolerancji ze strony protestantów, jak i ze strony katolików. Ważną rolę w pogłębianiu tej dyskusji odegrały ukazujące się w ciągu dwóch minionych dekad pokonferencyjne publikacje Ole P. Grella. Jako współredaktor zbioru artykułów wydanego w 1991 r., a zatytułowanego *From Persecution to Toleration (Od prześladowania do tolerancji)*, podkreślał on, słabość formalnie ogłoszonych w XVII wieku aktów tolerancji, będących raczej wynikiem szczególnego splotu okoliczności aniżeli wzrostu świadomości wolnościowej. Będąc współredaktorem książki *Tolerance and Intolerance in the European Reformation (Tolerancja i nietolerancja w europejskiej reformacji)* z 1996 r. zwrócił uwagę na praktyczną konieczność taktycznie pojmowanej tolerancji religijnej, jako środka zapewniającego pokój w sytuacji długotrwałego konfliktu i uwolnienia sił ośrodkowych. Wreszcie w 2000 r. poprzez zbiór artykułów zatytułowany *Toleration in Enlightenment Europe (Tolerancja w oświeceniowej Europie)*, jako współredaktor publikacji wykazywał na przykładach niejednoznaczność, połowiczność, a nawet nietrwałość stanu tolerancji religijnej pod koniec XVII i w XVIII stuleciu i tym samym kontestował popularnie przyjmowany związek pomiędzy reformacją a oświeceniem.

Udział Ole P. Grella w debacie dotyczącej tolerancji religijnej z pozycji badacza dziejów w całej ich złożoności, z uwzględnieniem mentalności ludzi epoki i wreszcie w perspektywie niejednokrotnie mikrohistorycznej znalazł swój wyraz także w bieżącym opracowaniu, przygotowanym wraz z młodszą koleżanką. Książka zawiera 12 artykułów zamieszczonych proporcjonalnie w 3 częściach, zgodnie z głównym tytułem publikacji. Autorami są naukowcy z uniwersytetów w Zurychu i Frankfurtu nad Menem, z uniwersytetów brytyjskich w Exeter, Oks-

fordzie, Nottingham, Swansea, Belfaście i St Andrews oraz z uniwersytetów amerykańskich w Akron i Filadelfii.

Pierwsza część opracowania ukazuje na przykładach zaczerpniętych z Niemiec i Francji w jaki sposób i w jakim stopniu reformacja wpłynęła na kształt życia społeczno-politycznego. Zostały w niej omówione poglądy radykalnych reformatorów na relacje pomiędzy władzą i poddanymi oraz na zagadnienie rewolucji społecznej w kontekście przemian religijnych. Przedstawiono w jaki sposób ten rodzaj upolitycznionej teologii wpłynął na zaangażowanie władców w życie kościelne i w konsekwencji na przebudowę życia politycznego organizmów państwowych, a także na konfesjonalizację kultury. Wreszcie zaprezentowany został wpływ reformacji na lokalne wspólnoty w całej złożoności umacniania bądź destrukcji ich dotychczasowych struktur społecznych.

W drugiej części opracowania został przedstawiony proces krystalizowania się typu protestanckiego pastora, z podkreśleniem jego zwyczajowych obowiązków w postaci przepowiadania słowa Bożego, dbania o pokój i zgodę we wspólnocie kościelnej, interakcji z członkami gminy oraz przykład życia rodzinnego. Ukazany został także wpływ paradygmatu duchownego protestanckiego na model duchownego katolickiego w dobie potrydenckiej. Szczególnie interesujący wydaje się zamieszczony tu artykuł Luise Schorn-Schütte, profesor Uniwersytetu Johanna Wolfganga Goethego, pt. *The 'New Clergies' in Europe: Protestant Pastors and Catholic Reform Clergy after the Reformation (Nowe duchowieństwo w Europie: protestanci pastory i odnowiony kler katolicki po okresie reformacji)*. Autorka dokonała cennych równań w zakresie pochodzenia społecznego obu grup duchowieństwa. Ustaliła mianowicie nasilające się odmienności. Podczas gdy wśród pastorów protestanckich systematycznie wzrastał odsetek mieszczan powoływanych na urzędy kościelne, to katolicy pod tym względem wykazywali większą różnorodność, wynikającą z funkcjonującego nadal systemu beneficyjalnego, gdzie awans, zwłaszcza na wyższe stanowiska kościelne, zarezerwowany był niemal wyłącznie dla szlachty. System ten, mimo wewnętrznego zróżnicowania wśród księży, przyczynił się również do zachowania stanowego charakteru duchowieństwa katolickiego, podczas gdy kler protestancki przestał stanowić prawnie wyodrębnioną grupę społeczną. Co więcej, autorka zauważyła, że wobec braku klasycznie rozumianego patronatu, w powoływaniu na urząd pastora coraz większą rolę zaczęli odgrywać wzrastający w siłę ekonomiczną mieszczanie. Z czasem faktycznie rezerwując stanowiska dla osób ze swego kręgu, przyczynili się oni do społecznej integracji kleru protestanckiego z burżuazją, przy czym niebagatelną rolę odgrywał tu czynnik kojarzenia małżeństw duchowieństwa protestanckiego. Zestawienie faktów wskazuje również na utrzymujące się w obu grupach wyznaniowych przekonanie o intratności urzędu proboszczowskiego. Wydaje się jednak, że cokolwiek za daleko idzie zdanie autorki jakoby poczynając od XVII w. można mówić o dobrym uposażeniu zarówno duchowieństwa protestanckiego jak i katolickiego (s. 119). Fakty z dziejów polskiego Kościoła pokazują wyraźnie, jak trudno było wprowadzić w życie trydencki zakaz kumulacji beneficjów i to nie tylko na najwyższych szczeblach hierarchii kościelnej. Bardzo słabo uposażone parafie, np. na Rusi Czerwonej, po prostu nie były w stanie utrzymać duchowne-

go. Podobnie zbyt stanowcze wydają się wnioski autorki odnośnie do wykształcenia duchowieństwa. Stwierdza ona słusznie, że początkowo niski poziom edukacji był następnie w obu grupach systematycznie podnoszony. Niemniej jednak wniosek o tym, jakoby ogromna większość duchownych katolickich uczęszczała do szkół potrydenckich zakonów jest wątpliwy (s. 113-114). Późne pojawienie się seminariów duchownych, dysponujących w dodatku ograniczoną liczbą miejsc, a ponadto wysokie koszty edukacji sprawiały, że stanowiska proboszczowskie otrzymywali kandydaci niekoniecznie dobrze wykształceni, zaś wymogi systemu beneficyjalnego czyniły nieraz z egzaminu przed przyjęciem święceń kwestię czy-
sto formalną.

W trzeciej części opracowania znalazły się artykuły koncentrujące się na przemianach w zakresie popularnych, przedreformacyjnych wierzeń i ich adaptacji w protestanckiej praktyce życia. Ukazane zostały także reformacyjne inspiracje dla badań z zakresu filozofii przyrody. Wreszcie przedstawiony został wpływ reformacji na rozpowszechnienie druku i handel książką.

Odmienne od poprzednich opracowań naukowych, w które zaangażowany był Ole P. Grell, niniejsza książka zdaje się nie stanowić już kolejnego impulsu do dalszego pogłębiania bardzo zaawansowanej specjalizacji badań. Kilka dekad tego rodzaju studiów przyniosło bowiem ogrom rezultatów, które w obecnej publikacji uzyskują pewien przegląd. Ukazanie szerszej perspektywy wpływu reformacji na odległe nieraz dziedziny życia może zatem stanowić sygnał nowego trendu, który nie miało pojawiać się w opracowaniach historycznych. Być może czeka nas okres studiów porównawczych i większej syntezy z zakresu problematyki reformacyjnej, wolnych od wyznaniowych uprzedzeń i błędów metodologicznych charakterystycznych dla pierwszej połowy minionego stulecia, kiedy to historię doby wczesnonowożytnej pisano niejednokrotnie pod przyjęte z góry założenie. Wydaje się wszakże, że istnieją jeszcze pola niezagospodarowane w wystarczającym stopniu, a przynajmniej z pewnych powodów słabiej znane szerokiemu gronu naukowców. Świadomość pewnych braków może zatem uniemożliwiać lub opóźniać przejście do kolejnego etapu historiografii reformacji. Paradoksalnie, właśnie omawiana pozycja książkowa, mimo wyraźnej wyczuwalnej chęci zmiany dotychczasowych kierunków pracy naukowej, dotyka wyraźnie granic niemości. W minimalnym bowiem stopniu prezentuje ona wpływ reformacji na wymienione w tytule kręgi społeczne egzystujące poza obszarem Europy zachodniej. Sukcesem jest co prawda wyjście poza problematykę Wysp Brytyjskich, Francji i Niemiec ku Transylwanii, ale stanowi to zaledwie krok w dobrą stronę. Co prawda reaktorzy wyrazili przekonanie, iż znaczna część najbardziej owocnych i zarazem ekscytujących badań w ostatnich latach przypadła na obszary znacznie oddalone od tradycyjnie pojmowanych centrów kontynentu, ale bardziej rozumieli przez to celtyckie rubieże Europy, aniżeli jej słowiańskie krańce (s. 1). Cieszy wszakże istniejąca pod tym względem świadomość luki badawczej. Trzeba się chyba jednak zgodzić, że jej wypełnienie nie leży w zakresie możliwości autorów ze wspomnianych środowisk skupionych i współpracujących z takimi choćby instytucjami jak Instytut Studiów nad Reformacją w St Andrews. Ograniczenia językowe tworzą w tym przypadku barierę, z którą trudno sobie poradzić. Omawiana publikacja

stanowi zatem, być może w sposób nie do końca zamierzony, wyraźny apel także pod adresem polskich historyków Kościoła. Tylko poprzez żywą współpracę z zagranicznymi środowiskami naukowymi i obfitsze publikowanie w językach kongresowych można się przyczynić do postępu badań i rozwoju nauki, która jak widać dla zachowania swej integralności domaga się współdziałania polskich uczonych.

MILANTYM MARZALIKA - WARSZAWA

Recenzja: Inna Stady. Katedra i kaplica w renowacji w 17 i 18 wieku. Lublin. Towarzystwo Naukowe PLM, 2002, 200 s., 25 zł.

Każda architektura publiczna posiadała zawsze pewną rolę społeczną i polityczną – w swym czasie i dla swych zwolenników. Niezależnie od tego, czy miała być miejscem spotkań i działalności politycznej, czy miejscem kultury i sztuki. W tym sensie katedry i kaplice były zawsze miejscami spotkań i działalności politycznej. W tym sensie katedry i kaplice były zawsze miejscami spotkań i działalności politycznej. W tym sensie katedry i kaplice były zawsze miejscami spotkań i działalności politycznej. W tym sensie katedry i kaplice były zawsze miejscami spotkań i działalności politycznej.

Katedry i kaplice były zawsze miejscami spotkań i działalności politycznej. W tym sensie katedry i kaplice były zawsze miejscami spotkań i działalności politycznej. W tym sensie katedry i kaplice były zawsze miejscami spotkań i działalności politycznej. W tym sensie katedry i kaplice były zawsze miejscami spotkań i działalności politycznej. W tym sensie katedry i kaplice były zawsze miejscami spotkań i działalności politycznej.

Pewna niedostępność dla niektórych grup społecznych, a także politycznych, nie oznaczała jednak braku ich roli społecznej i politycznej. W tym sensie katedry i kaplice były zawsze miejscami spotkań i działalności politycznej. W tym sensie katedry i kaplice były zawsze miejscami spotkań i działalności politycznej.